

УДК 32.01:303.42(477)

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СИНЕРГЕТИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ XVII – XVIII СТ.

Володимир Гоцуляк

*Хмельницький національний університет
факультет міжнародних відносин, кафедра філософії і політології
бул. Інституцька, 11, 29000, м. Хмельницький, Україна*

Науковий дискурс щодо змісту, специфіки і основних напрямів розвитку політичної думки України в XVII – XVIII ст. потребує усвідомлення значущості використання різних пізнавальних підходів у політологічному дослідженні, відходу від усталених стереотипів, спрощень, міфів про українську історію та культуру в ранньомодерний період.

Одним із найважливіших і найперспективніших методів дослідження сучасної науки є синергетичний підхід. Завдяки пізнавальним можливостям синергетичного підходу досягається цілісне знання про дуже непрості й неоднозначні періоди в розвитку української історії, зокрема, про ранньомодерну Україну.

Із позицій синергетики відкривається складна картина українського політичного світу в XVII – XVIII ст. Тому при аналізі цього політичного феномена варто приймати до уваги всю різноманітність неполітичних факторів, які впливали на розвиток політичної думки ранньомодерної України.

Ідеї та принципи синергетики здебільшого використовуються при вивченні можливостей спільної діяльності, соціальних переваг узгоджених дій людей для досягнення спільних цілей, а також під час дослідження самоорганізаційних процесів у періоди нестабільності та соціальних змін.

Ключові слова: синергетика, ранньомодерний період, самоорганізація, бифуркація, політична думка, політичний процес, соціум.

Дослідження важливих проблем політичної науки, особливо тих, які стосуються вивчення складних, контроверсійних за своєю природою періодів у розвитку політичної думки України, вимагає всебічного теоретичного аналізу, врахування особливостей її формування в ту чи іншу історичну епоху, окреслення соціокультурних координат її становлення та розвитку. Повною мірою це стосується вивчення історії політичної думки в ранньомодерній Україні.

Науковий дискурс щодо змісту, специфіки і основних напрямів розвитку політичної думки України в XVI – XVIII ст. потребує усвідомлення значущості використання різних пізнавальних підходів у політологічному дослідженні, відходу від усталених стереотипів, спрощень, міфів про українську історію та культуру в ранньомодерний період. Неприйнятним є також абстрактне теоретизування без урахування історично-культурного контексту розгортання політичних процесів в Україні XVII – XVIII ст.

Системність і цілісність вивчення політичної думки України XVII – XVIII ст. досягається через використання пізнавального потенціалу різних наукових дисциплін, які розглядають досліджувану проблему в тих чи інших аспектах – історії, політичної історії, філософії, культурології, політичної філософії. Це є загальною тенденцією розвитку сучасної науки, а також свідченням посилення й інтенсифікації зв'язків між різними дисциплінами й зростання значущості міждисциплінарних досліджень у гуманітарному дискурсі. Дедалі більшу роль

починають відігравати великі комплексні програми і проблемно орієнтовані міждисциплінарні дослідження. Знання подій і процесів, що становили зміст української історії в XVII – XVIII ст. і відтворювалися в суспільно-політичному дискурсі доби українського бароко, потребують спільного дослідження і вирішення в рамках багатьох гуманітарних дисциплін.

Сучасна практика наукових досліджень свідчить якраз про пріоритетність тих напрямів, які виникають на стику різних дисциплін [8, с. 350]. Міждисциплінарні зв'язки і взаємодії змінюють вигляд гуманітарної науки, роблять її багатшою на конкретні факти, з одного боку, а з іншого, посилюють рівень її теоретичності. Перспективність таких досліджень визначається, передусім, використанням методологічного потенціалу наук, об'єктом яких є багатомірний світ людини, її діяльності, людської історії, історії суспільно-політичних ідей у соціокультурному контексті. Міждисциплінарні дослідження і сучасний синтез різних наук сприяють окресленню принципово нових тем, аспектів, нових акцентів у, здавалося б, традиційній проблематиці української політичної науки. Йдеться, зокрема, про витоки української державності, формування української політичної ідентичності, ідею національної єдності українського етносу тощо.

Об'єктом міждисциплінарних досліджень стають дуже складні, часто унікальні для національної історії та культури теми, вивчення яких передбачає спільну роботу фахівців різного профілю, використання сучасної методології наукового дослідження і водночас врахування специфіки конкретно-наукових методологій, принципів і норм дослідження.

Сучасна методологія історико-політичного дослідження не зосереджена виключно на використанні класичних методів – інституціонального аналізу, системного, структурно-функціонального підходів тощо. Нова постнекласична картина світу, що характеризується стратегічною нестабільністю, нелінійністю, віртуальністю і конфліктністю, передбачає нестандартне політичне мислення, розраховане на пізнання багатомірних і пластичних складних об'єктів. Головною проблемою постнекласичної методології стає пошук нових механізмів дослідження процесу самоорганізації складних, нелінійних, стохастичних процесів [3, с. 243–245].

Одним із найважливіших і найперспективніших методів дослідження сучасної науки є синергетичний підхід. Евристичне значення синергетики полягає в тому, що вона дає змогу пояснити біфуркаційний, нестабільний характер розвитку об'єкта, що досліджується. Завдяки пізнавальним можливостям синергетичного підходу досягається цілісне знання про дуже непрості й неоднозначні періоди в розвитку української історії, зокрема, про ранньомодерну Україну, про суспільно-політичну думку XVII – XVIII ст., яка втілювала суперечливі ідеї різних соціальних сил, відображала протилежні політичні тенденції й культурно-національні орієнтації свого часу.

Крім того, з позицій синергетики відкривається складна картина українського політичного світу в XVII – XVIII ст. Тому при аналізі цього політичного феномена варто брати до уваги всю різноманітність неполітичних факторів, які впливали на розвиток політичної думки ранньомодерної України – соціальних, релігійних, географічних, культурних. Будь-яке спрощення чи схематизація є неприпустимими для творення об'єктивної картини наукового дослідження.

В основі синергетичної методології лежить принципово новий тип раціональності – нелінійне мислення. Синергетична теорія розглядає системи, що розвиваються, як відкриті, як такі, що взаємодіють з оточуючим середовищем і володіють своїми джерелами енергії. При цьому стверджується, що для відкритих систем характерні нелінійні зворотні зв'язки, тобто відкидається думка про абсолютність жорстких, однозначних причинно-наслідкових залежностей [6, с. 413; 10, с. 42].

Значення синергетичного підходу до вивчення політичної думки ранньомодерної України стає очевидним, коли ми розглядаємо її як відкриту, динамічну систему, що має тенденцію до саморозвитку і самоорганізації. Зокрема, це проявляється, коли йдеться про становлення української державності, ідентифікаційну модель українства, усвідомлення потреби в досягненні цілісності й єдності українського соціуму перед загрозами внутрішнього та зовнішнього характеру.

Під впливом синергетики відбуваються суттєві зрушення у сучасній політичній науці, виробленні нового погляду на зміст процесів, що відбуваються у різних сферах людської активності, соціальній та політичній практиках відповідної історичної доби. Крім того, вона дає змогу побачити всю неоднозначність соціальної та політичної історії, з'ясувати міру людської суб'єктивності у суспільних і політичних процесах.

Синергетика (з грецької «синергія» – «спільна, узгоджена дія») в сучасній науці претендує на те, щоб називатися новим світобаченням, хоча багато узагальнень, які зроблені в процесі вивчення процесів самоорганізації, співзвучні висновкам, яких дійшли останнім часом представники різних шкіл і напрямів. Проте безперечним є висновок, що з виникненням синергетики (теорії самоорганізації) відбуваються революційні зміни в формуванні картини світу, методологічному обґрунтуванні науки, самому стилі наукового мислення.

У сучасній філософській літературі синергетика постає як міждисциплінарний напрям, метою якого є пошук універсальних закономірностей і алгоритмів еволюції та коеволуції складних (нелінійних) нерівноважних систем. Головним об'єктом досліджень, що проводяться в рамках синергетики, є відкриті, нестабільні, нелінійні системи різної природи, що перебувають у далекому від термодинамічної рівноваги стані. Такі системи містять у собі можливість виникнення не лише закономірних, очікуваних явищ, але й унікальних, непередбачуваних подій. Крім того, ці системи демонструють здатність до удосконалення, урізноманітнення елементів, що становлять систему, стійкості до зовнішніх впливів і змін, появи нових, більш складних форм організації своєї діяльності.

Синергетика, тобто теорія систем, що самоорганізується, є однією з найважливіших парадигм сучасної науки, яка ґрунтується на ідеях системності та цілісності світу. Це наука про те, як спільна дія елементів нелінійного середовища породжує нові структури, тобто як відбувається самоорганізація, становлення порядку з хаосу [10, с. 43; 6, с. 18]. Синергетика висунула нову загальну концепцію самоорганізації і тим самим сформулювала її загальні принципи, які можуть використовуватися в різних галузях дослідження, зокрема історико-політичній.

Синергетика виходить із того, що світ характеризується нестабільністю, нестійкістю, невизначеністю. Це є наслідком існування в тій чи іншій системі різноманітних потенційних можливостей, незворотних, стохастичних, непередбачуваних процесів, що мають діахронічний, дивергентний характер, але й які водночас прагнуть до інтеграції та координації. Велику увагу синергетика зосереджує на способах організації зв'язків і відносин між різними елементами в системі. Різноманітні можливості, які зосереджені в системі, актуалізуються в період втрати нею рівноваги, стабільності. Тоді вона стає чутливою не тільки до деяких аспектів власної реальності, які є досить несуттєвими в стані рівноваги, але і до зовнішніх випадкових впливів. За І. Пригожиним, випадковість не є відхиленням від норми, а виступає джерелом і новою умовою для реалізації нових можливостей. Хаос, який характеризує систему в період режиму загострення, втрачає негативний смисл і постає як складно організований, «конструктивний хаос», з якого народжується новий порядок, тобто структурно нові організовані утворення [5, с. 8].

Тому поширений у сучасній науці загальнометодологічний підхід у дусі теорії дисипативних структур є більш прийнятним, ніж традиційний суб'єкт-об'єктний аналіз і традиційний детермінізм, оскільки він враховує свободу та вільний вибір індивідів, соціальних груп, колективів, співтовариств тощо. Враховується, таким чином, свобода людини як її сутнісна визначеність та істотна риса її діяльності в тій чи іншій суспільно-політичній ситуації.

Ідеї та принципи синергетики здебільшого використовуються при вивченні можливостей спільної діяльності, соціальних переваг узгоджених дій людей для досягнення спільних цілей, а також при дослідженні самоорганізаційних процесів у періоди нестабільності та соціальних змін. Такий стан української реальності був зафіксований та відтворений суспільно-політичною думкою ранньомодерної України. Творчість українських мислителів, книжників, проповідників, суспільно-політичних діячів цього часу – Івана Вишенського, Лазаря Барановича, Івана Максимовича, Іоанікія Галятовського, Касіяна Саковича – це свого роду творення теоретичної альтернативи розбрату, політичної конфронтації, нестабільності, загальної дезорганізації, що поширювалися в українському суспільстві XVII – XVIII ст.

Згідно з теорією самоорганізації, нові форми організації виступають результатом ускладнення різних процесів у рамках соціального й політичного цілого, росту різноманітності елементів, різноспрямованості зв'язків зі світом. Здатність нестабільних утворень до самоорганізації свідчить про те, що вони не є пасивним об'єктом людської діяльності, а володіють певною свободою і втілюють у собі різні вияви людської активності. Українська політична думка XVII – XVIII ст., ідеї українських мислителів про людську єдність і згоду – яскраве свідчення того, що в неоднозначні, кризові моменти історії саме людина може сприяти реалізації інтеграційних процесів у суспільстві, прискорювати рух до утвердження різних форм організації, соціальної солідарності та консолідації.

Механізмом, що визначає наближення розвитку суспільства до критичної межі, коли соціальна система опиняється перед вибором різних шляхів розвитку, є біфуркація. Біфуркація визначає той момент соціальної еволюції, коли нестабільність системи посилюється і найменші зовнішні впливи можуть кардинально її змінити. При чому достеменно передбачити, який саме шлях вона обере, неможливо. Історія загалом і національна, зокрема, під впливом самоорганізаційних механізмів розвивається як неповторний феномен, і якщо спробувати систему повернути у вихідний стан, то вдруге її еволюція піде зовсім іншим шляхом [7, с. 145].

За сприятливих обставин механізм біфуркації забезпечує перехід системи у стан вищої структурованості, впорядкованості як у просторовому, так і в функціональному сенсі: підвищується складність системи, вона виявляє новий тип поведінки, хоча може бути і зворотний ефект – настає фаза глибокого занепаду, деградації системи. Механізм біфуркації створює проблему вибору, наявність якого є ознакою свободи [6, с. 120]. Тут усе залежить не тільки від випадкового збігу обставин, а й від соціального досвіду життєдіяльності людини, її інтересів, мети, яку вона переслідує. Життєздатність соціального організму визначається енергією свободи, яку зосереджує та чи інша спільнота чи об'єднання. Свобода – це сутнісна риса людського буття та історії. Вона виступає як вияв здатності до самоорганізації, як внутрішній зміст процесів саморегуляції та самовпорядкування в рамках соціуму.

Механізми самоорганізації є дієвим механізмом вирішення проблем в умовах, коли відсутнє порозуміння між основними учасниками суспільно-політичних процесів, не досягнуто єдине загальноприйняте бачення загальної перспективи розвитку. Саме тоді, коли чинна соціальна система входить у фазу кризи, порушення рівноваги, втрачає здатність

обмінюватися з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією, самоорганізація здатна забезпечити як внутрішню стабільність людських спільнот, так і їх динаміку, здатність до саморозвитку.

Ранньомодерна Україна XVII – XVIII ст. – це соціокультурний і політичний простір, для якого досягнення національної та культурної цілісності стало нагальною потребою. Загальний висновок, який був зроблений українськими мислителями в XVII – XVIII ст. – цілком у дусі синергетики: дезорганізації соціуму можна уникнути, забезпечивши узгодженість, згоду в діях загальнонаціональних сил. Якщо такої узгодженості в суспільстві не спостерігається, а соціальні зміни виходять за межі традиції, можуть відбуватися різні конфлікти і потрясіння (війни, протистояння, повстання тощо). Важливим у цьому контексті є збереження культурної основи суспільних перетворень, оскільки без неї втрачається важливий елемент загальної суспільної і людської цілісності.

Великі потенційні можливості самоорганізації українського етносу були продемонстровані в час козаччини, а також в літературі козацької доби. Хоча, на жаль, завдання національної та політичної консолідації українського суспільства так і не були реалізовані в XVI – XVIII ст. Водночас очевидно залишалася небезпека дезорганізації й хаосу в українському житті, що неминуче завершувалося втратою національної ідентичності та державності.

На відміну від прийнятого тривалий час у науці редуccionізму (зведення складних процесів до аналізу окремих його елементів), синергетична парадигма в сучасному історико-політичному дослідженні враховує дію та значення всіх параметрів і факторів, завдяки яким політична думка України в XVII – XVIII ст. постає як самостійний духовний феномен і які суттєво впливають на політичний процес. Йдеться про соціальні, економічні, природно-географічні та інші «межові» фактори. Ці впливи можуть значно посилюватися в біфуркаційні періоди. Найбільш суттєвими соціокультурними параметрами, які найбільше впливали на політичну картину українського світу в XVII – XVIII ст., є цінності, традиції, український менталітет, етос культури, соціокультурна ідентичність, моральні імперативи. Окрема роль в історико-політичному дослідженні має відводитися духовним факторам, які особливим чином втілюють зміст людського буття на певному історичному етапі розвитку і значною мірою виражають зміст національної ідеї.

У творчості видатних українських мислителів XVII – XVIII ст. одними з центральних тем були духовне єднання українського етносу та ідея досягнення досконалої людської спільноти на засадах християнської віри та високої моральності. Це стало реакцією на дезорганізованість і розколотість українського суспільства в час військового, соціального і політичного протистояння. Усвідомлюючи потребу в згуртуванні, утвердженні норм людського співжиття, таким чином українські мислителі моделювали власні засади самоорганізації суспільства.

Список використаної літератури

1. Бевзенко Л.Д. Социальная нелинейность – предпосылки и проявления. Постнеклассика: философия, наука, культура. СПб: издательский дом «Мир», 2009. С. 539–564.
2. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 437 с.
3. Василенко И.А. Политическая философия: Учеб. пособие. М.: ИНФРА, 2010. 320 с.
4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы изобострением, самоорганизация, тепломиры. СПб: Алетейя, 2002. 414 с.
5. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. М.: Прогресс, 1999. 272 с.

6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986. 460 с.
7. Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації. Сучасність. 1992 . № 4. С. 141–155.
8. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. М.: Гардарики, 2006. 384 с.
9. Стьопін А.О. Синергетичні виміри розвитку України: історія і сучасність. Одеса: Астропринт, 2006. 156 с.
10. Хакен Г. Синергетика: Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах. М.: Мир, 1985. 419 с.

HEURISTIC POSSIBILITIES OF SYNERGETICS IN THE STUDY OF POLITICAL THOUGHT OF UKRAINE XVII-XVIII CENTURIES

Volodymyr Gotsulyak

*Khmelnytsky National University,
Faculty of International Relations,
Department of Philosophy and Political Science
Institutska str., 11, 29000, Khmelnytskyi, Ukraine*

Scientific discourse on the content, specifics and main directions of development of political thought of Ukraine in the XVII-XVIII centuries. Requires awareness of the significance of the use of different cognitive approaches in political research, the departure from established stereotypes, simplifications, myths about Ukrainian history and culture in the early modern period.

One of the most important and most promising methods of researching modern science is the synergistic approach. Thanks to the cognitive capabilities of the synergetic approach, comprehensive knowledge of very difficult and ambiguous periods in the development of Ukrainian history, in particular, about early modern Ukraine, is achieved.

From the standpoint of synergetics, a complex picture of the Ukrainian political world opens in the seventeenth and eighteenth centuries. Therefore, in analyzing this political phenomenon, it is necessary to take into account all the diversity of non-political factors that influenced the development of the political thought of early modern Ukraine.

Ideas and principles of synergetics are used for the most part in the study of opportunities for joint activities, the social benefits of concerted action of people to achieve common goals, and also in the study of self-organization processes during periods of instability and social change.

Key words: synergetics, early modern period, self-organization, bifurcation, political thought, political process, society.